לעולם הווה אדם כונס דברי תורה כללים

אביעזרי פרנקל

שיטת הלימוד ברוב הישיבות בארץ מבוססת על דרכו של רבי יעקב בן יוסף פולק, "בעל החילוקים והפלפולים" מלפני כ-500 שנה. שיטת לימוד עתיקה, ובמובן מסויים הפוכה, היא זו המוזכרת ע"י הספרי על "יערוף כמטר ליקחי": "לעולם הווה אדם כונס דברי תורה כללים, שאם כונסן פרטים מיגעין אותו ואין יודע מה לעשות"; אדם היוצא לדרך מוטב לו ליטול עמו מטבע גדול ולפרוט הימנו להוצאות הדרך מלייגע עצמו במשא כבד של פרוטות. ובלשונו של ר' שלמה אומן הי"ד "...משפטי ה' אמת צדקו יחדיו"; מתי הם צודקים, כשהם יחדיו, כאשר מתבהרת התמונה הכללית.

הטענה שלי שבדורות האחרונים אנו עדים לחזרה לשיטת הלימוד העתיקה. לדוגמה, מהו סוד הקסם של המשך חכמה? בין השאר המ"ח מדגים לנו כיצד עיקרון (כלל) אחד של חז"ל מסביר מקומות הרבה בתנ"ך, או היכן הוא מיושם. "עקביא בן מהללאל אומר, הסתכל בשלושה דברים...ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון". מסביר הגר"א: דין — על עבירה שעשה; חשבון — על הפסד המצווה שהיה יכול לעשותה בעת עשיית העבירה. יישום העיקרון אליבא דמשך חכמה: "על אשר מעלתם בי בתוך בני ישראל"— זהו הדין; "על אשר לא קידשתם אותי..." זהו החשבון. בהתפלל א"א ע"ה על ארבעים ועל שלושים עונה לו ה' לא אעשה בעבור הארבעים או השלושים, כלומר, ה' לא יעניש כלל את יושבי חמשת ערי הככר. אך על עשרים ועשרה עונה ה' "לא אשחית", דהיינו, אמנם השחתה לא תהיה, אך עונש יקבלו על מיעוט הצדיקים (עיין גם דעת זקנים בראשית יח לב ושפתי חכמים שם). בארבעים וחמשה היינו מצפים אפוא ל"לא אעשה", אך כתוב "לא אשחית". מסביר המ"ח (בראשית יח כח) שכאן יש קיטרוג גדול מצד החשבון: כאשר יש תשעה צדיקים בכל עיר, "... החטא גדול שלא נתעורר אחד להשלים לעשרה להיות עדת צדיקים", ובכך להטות את כל העיר לכף זכות; מה שאין כן בארבעים, "אין בהמנעו כל כך חסרון, כי אם יצדק גם כן יחסר לעשרה". המ"ח גם משתמש בעיקרון של הגר"א לשפוך אור על פן אחד של עשרת ימי תשובה (דברים ל כ).

דוגמה נוספת: מבחן האמינות של נביא הוא בדברי טובה עפ"י הרמבם (הל' יסודי התורה י ד). הסבר לצחוק של שרה (ה' הקפיד עליה) ושל אברהם (ה' לא הקפיד); תפילתו של יצחק לנוכח אשתו (עפ"י הרשב"ם), פחדו של יעקב ועוד.

"ותרב משאת בנימין ממשאות כולם חמש ידות..." "ולבנימין נתן שלוש מאות כסף וחמש חליפת שמלות"— פעולות שעשויות לעורר קנאה בלב האחים כלפי בנימין. "וכי אפשר דבר שנצטער בו אותו צדיק יכשל בו"? ואכן רוב המפרשים מתאמצים להסביר שלא היתה בדברים אלה אפליה של בנימין. עיין ליקוטי הגר"א (המודפסים בסוף משניות זרעים א', שם גם פירושו "דין וחשבון", ולא בביאורי הגר"א על פרקי אבות) וביאור הדברים ע"י בעל תורה תמימה (בראשית מה כב); וכן בדברי הת"ת שם המפרש את דברי ר' בחיי "ודבריו מאירים" (אך הפירוש כבר הובא בחזקוני שם), ועוד. אמנם נראה שהת"ת דייק באמרו שהדברים "דברי אגדה".

עפ"י הפשט נראה שיוסף ביקש לשחזר את הקינאה בלב אחיו על מנת לבדקם אם הם חזרו מדרכם הרעה, ואם כך, לאפשר להם לחזור בתשובה שלמה, וזאת עפ"י הרמב"ם בהל' תשובה פ"ב ה"א. החברותא שלי, פרופ' דוד טנר, הוסיף שכנראה זה המקור של הרמבם. הכ"מ שם מביא את המקור כר' יהודה: "באותה אשה, באותו פרק, באותו מקום" (יומא פו ע"ב). נראה שהמקור של ר' יהודה הוא הנהגתו של יוסף. חשפנו

מקור תנ"כי לדברי ר' יהודה. פירוש זה מתיישב היטב עם דברי האברבנאל, כפי שהעיר ידידי ר' יוסף ניצן (עיין גם בינה במקרא). המ"ח חושף הרבה מקורות תנ"כיים לדברי תנאים ואמוראים. חשיפה כזו מביאה להבנה טובה יותר הן של תורה שבכתב והן של תורה שבע"פ. צדקו יחדיו.

אין המ"ח היחיד שנוקט בשיטת הלימוד העתיקה. נסתפק בדוגמה אחת. האשכנזים נוהגים לשורר את הפיוט "אקדמות מלין" לאחר קריאת פסוק ראשון, או, כפי שנהוג בקהילות רבות בדורות האחרונים, לפני פסוק ראשון, אך לאחר שסה"ת כבר מונח על הבימה. קמו על כך עוררין רבים ובקהלת וניציאה, שם נזדמנו אשכנזים וספרדים במחיצה אחת, התרעמו האחרונים על הראשונים שביקשו להפסיק את קריאת התורה ע"י הפיוט. הרב אפרים בר' יעקב הכהן, בעל "שער אפרים" הצדיק את מנהג האשכנזים בהסתמכו על המהרי"ל וכתב ש"מנהג זה יש לו עיקר ונעשה כדת וכהלכה". אלא שנינו היעב"ץ כתב שמנהג זה "ודאי לא שייך אלא באחינו האשכנזים דחשידי אהני להפסיק כל הברכות, וקריאות כל חלקה טובה הכאיבו באבני פיוטיהם במחילת כבודם כי רב...ח"ו להעלות על הדעת שמחברו תיקן להפסיק בו בתוך קה"ת אשר לא צוה ולא עלתה על לבו...". מדוע בכל זאת נהגו להפסיק לאחר פסוק ראשון?

כשאנו ניצבים בפני בעיה בלתי פתורה, דרך בדוקה היא לתקוף את הבעיה הקרובה לה שקלה הימנה. אך לעתים הגישה הנכונה היא דוקא להכליל את הבעיה. הבה נשאל שאלה נוספת: מדוע נכתב פיוט זה, שחובר במאה ה-11 בגרמניה, בארמית נמלצת? תשובה אחת לשתי השאלות: הפיוט הוא פתיחה למתורגמן, שפעם בשנה ניתנה לו הזדמנות לומר יותר מאשר התרגום עצמו, והמתורגמן פותח דבריו לאחר פסוק ראשון. ואכן מהתוס' במגילה כד ע"א משמע שבפסח ובשבועות התרגום נהג עדיין באשכנז, כל שכן שהוא נהג עדיין בזמנו של ר' מאיר ב"ר יצחק ש"ץ, מחבר הפיוט, שהיה מרבותיו של רש"י. במחזורים עתיקים כתוב בסוף האקדמות "בירחא תליתאה..." שהוא התרגום של בחודש השלישי. שים לב שגם יציב פתגם, הכתוב ארמית, נאמר אחרי פסוק ראשון של ההפטרה ביום השני (בחו"ל), ויש מקומות שאומרים "ארכין ה' שמיא" לאחר "וירד משה אל העם ויאמר אליהם". ניכרים דברי אמת שצדקו יחדיו. עיין בשלהי "הבנת המקרא" לרוו"ה, "וילקט יוסף" קונטרס יט תרעג, שהראה לי ידידי הרב אלי פרידמן, "אקדמות" לדר' נפתלי נתן סג"ל ברגר ז"ל ועוד.

חלק נכבד מהעם ומהנוער כמה לחזור לשיטת הלימוד העתיקה. האם עלינו למנוע זאת מהם? להיפך, יש לעודד נטיות אלה המצביעות על הנפש הבריאה המתחדשת לה בארץ ישראל.

כיצד יכולות הישיבות לשרת מגמות אלה של חזרה לשיטת הלימוד העתיקה? נראה שיש צורך דחוף שחלק מהישיבות ישנו את מסגרות הלימוד, ובראש וראשונה יניחו תשתית רחבה של בקיאות בקרב התלמידים ע"י הוראה של כמות גדולה מאד של דפי גמרא — תנאי לשיטת הלימוד העתיקה. ניתן גם להדגים את הסוגיות הנלמדות בשו"תים העוסקים באותם נושאים; ולחזק לימוד של משניות ותנ"ך. תשתית זו תטע את אהבת הלימוד בלב הנער המתבגר, ותאפשר לו להמשיך ולקבוע עתים לתורה גם לאחר סיום שנות לימודיו בישיבה; ולמעמיקים ולמתמידים היא תתן את התנופה לחדש, להרביץ תורה ולהאדירה, ולעשות תורה שבכתב ושבע"פ לחטיבה אחת.

(הופיע ב"הצפה" עש"ק "כי תשא", כ"א אדר א' ה-תשנ"ז, Feb 28, 1997.)